

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БАЛЕТНОЇ ВИСТАВИ: АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто стан вивчення українського балетного театру ХХ ст. в науковій літературі в аспекті створення національних вистав. Виявлено особливості українських балетів та надано визначення поняття «національна балетна вистава».

Ключові слова: український балетний театр, балетна вистава, українська національна балетна вистава.

Рассмотрена степень изучения украинского балетного театра ХХ в. в научной литературе в аспекте создания национальных спектаклей. Выявлены особенности украинских балетов и сформулировано определение понятия «украинский национальный балетный спектакль».

Ключевые слова: украинский балетный театр, балетный спектакль, украинский национальный балетный спектакль.

Degree of studying of Ukrainian ballet theater ХХ of century by the scientific literature in aspect of creation of national performances is considered. Characteristic features of the Ukrainian ballets are revealed and concept definition «the Ukrainian national ballet performance» is formulated.

Key words: The Ukrainian Ballet Theater, ballet performance, the Ukrainian national ballet performance.

На сучасному етапі українського національного відродження актуальним є звернення до народного мистецтва в аспекті можливостей його використання в професійній творчості. Синтетичне за своєю природою хореографічне мистецтво взагалі та балетний театр, зокрема, об'єднують найкращі досягнення літератури, музики, театру, танцю, образотворчого мистецтва й унаочнюють тенденції розвитку національної культури. Репертуар великих творчих колективів України — балетних театрів Донецька, Дніпропетровська, Києва, Львова, Одеси та Харкова, — що мають статус Національних, окрім зразків світової класичної спадщини, містить вистави на національному підґрунті, які сприяли виникненню особливостей українського балетного мистецтва та збагатили вітчизняну і світову хореографію. Саме тому в добу глобалізації, коли українська хореографія контактує з іншими танцювальними культурами, набуває певних ознак подібності й іноді втрачає національну ідентичність, необхідне вивчення досягнень національного балету, що базуються та активно розвиваються на основі українських традицій.

Досліджували український балетний театр вітчизняні фахівці ХХ ст. М. Загайкевич [4-6], Ю. Станішевський [11-16], російські балетознавці М. Ельяш [22, 23], Е. Шумілова [21], сучасні

мистецтвознавці С. Легка [7], Т. Павлюк [8], А. Турлянець [17], П. Чуприна [19], О. Шаповал [20] та ін. У своїх працях вони розглядали історію формування українського балету, основні тенденції його розвитку; ретельно аналізували українські класичні вистави та балети на сучасну тематику, але недостатню увагу приділяли саме творам на основі традиційної української культури. Досі нечітко сформульоване поняття «українська національна балетна вистава», у виявленні її специфіки складається не повна картина.

Метою статті є дослідження стану вивчення українського балетного театру ХХ ст. в науковій літературі й інтерпретація в цій літературі розвитку українського балету в процесі створення національних вистав. Виявлення особливостей українських балетів та визначення поняття «українська національна балетна вистава».

Праці, в яких досліджено розвиток українського балетного театру ХХ ст., можна умовно поділити на чотири групи: фундаментальні дослідження провідних вітчизняних фахівців Ю. Станішевського і М. Загайкевич, праці радянських мистецтвознавців М. Ельяша, Е. Шумілової, в яких проаналізовано вистави українських балетмейстерів у контексті загальних проблем радянського балету, дослідження сучасних науковців П. Білаша, Н. Горбатової, С. Легкої, Т. Павлюк, В. Пастух — про певні етапи розвитку української хореографії, П. Чуприни, А. Турлянцева — про діяльність українських балетних театрів, О. Шаповал, Г. Полянської — про творчість видатних особистостей та довідники про діячів хореографічного мистецтва України.

Значний внесок у дослідження історії українського балету зробив Ю. Станішевський, який був безпосереднім свідком процесів розвитку національного балетного мистецтва. У 1961 р. вийшла друком його перша брошура «Розквіт українського балету» [15], яка аналізує вистави, що сприяли становленню особливостей українського балетного театру. Хоча викладений матеріал має відбиток радянської ідеології, в книзі вперше розглянуто балетні вистави на національному підґрунті від «Пана Каньовського» М. Вериківського в постановці В. Литвиненка (1931 р., Харків, Київ) до легендарної «Лісової пісні» М. Скорульського в постановках С. Сергеева (1946 р., Київ) та В. Вронського (1958 р., Київ).

Повніша картина про розвиток українського балету описана Ю. Станішевським у книгах «Український радянський балетний театр 1925-1975» [16] та «Балетний театр Радянської України 1925-1985. Шляхи і проблеми розвитку» [12]. Автор висвітлив не тільки історію розвитку українського балету, а й своєрідний внесок його провідних майстрів у музично-театральну національну культуру. Аналізуючи етапні вистави «Лілею» К. Данькевича, «Марусю Богуславку» А. Свечникова, «Світлану» Д. Клебанова, «Таврію» В. Нахабіна, «Тіні забутих предків» В. Кирейка,

«Хустку Довбуша» А. Кос-Анатольського та ін., Ю. Станішевський виокремлював як позитивні тенденції, так і недоліки кожної вистави, удосконалення яких у наступних постановках сприяло виходу українського балету на якісно новий рівень.

У трьох останніх монографіях «Національний академічний театр опери та балету України ім. Тараса Шевченка: історія і сучасність» [14] «Балетний театр України: 225 років історії» [13] та «Український балетний театр: історія і сучасність» [11], що вийшли друком у XXI ст., Ю. Станішевський розповідає про історичний шлях балетного театру України від перших танцювальних вистав і до нинішніх досягнень усіх українських театрів. У центрі уваги автора — кращі балети, створені за класичними та сучасними партитурами вітчизняних і зарубіжних композиторів, мистецькі звершення провідних акторів, балетмейстерів, диригентів, сценографів, аналіз творчих пошуків балетних колективів у контексті світової та європейської хореографічної культури. Монографія «Балетний театр України: 225 років історії» — своєрідне узагальнення «наукових досліджень автора в галузі теорії й історії національної професійної хореографічної культури у світовому мистецькому контексті» [13, 5]. У ній висвітлено проблеми і шляхи розвитку професійного хореографічного мистецтва України в усьому його жанровому розмаїтті. У монографії «Український балетний театр: історія і сучасність» Ю. Станішевський аналізує й тенденції українського балету початку XXI ст. та розглядає його у взаємодії зі світовою хореографією. Але виокремлення саме національних вистав, надання їм загальної характеристики та певного визначення автор не проводить.

Мистецтвознавець М. Загайкевич у працях «Балетна драматургія» (1969 р.), «Українська балетна музика» (1969 р.) та «Драматургія балету» (1978 р.) розглядає естетичну природу балетної вистави, досліджує вплив музики на хореографію, як поєднуються слухові та зорові образи, що створюють єдину образну систему, розкриваючи зміст та ідею твору.

У книзі «Українська балетна музика» М. Загайкевич аналізує тенденції розвитку української балетної музики, розглядає специфіку партитур К. Данькевича, В. Гомоляки, А. Кос-Анатольського, В. Нахабіна, М. Скорульського та ін. Вона зазначає, що українські композитори в балетних партитурах відштовхнувшись від відтворення національних тем, створили власні доробки, що розвивають особливості, характерні національній музиці на основі симфонічних принципів.

У «Драматургії балету» М. Загайкевич пише: «Цілісність балетного образу зумовлена глибокою своєрідністю танцювально-пластичних і музичних виражальних засобів. Недаремно танок називають зримою музикою» [5, 4-5]. Автор зазначає, що аналіз балетної вистави, яка має у своїй основі синтетичний харак-

тер, слід здійснювати в сукупності всіх її компонентів: лібрето, музики, танцю та художнього оформлення.

Протягом ХХ ст. український балетний театр розвивався в контексті радянської культури, тому дослідження російських мистецтвознавців М. Ельяша та Е. Шумілової можна також використовувати для виявлення й аналізу основних тенденцій розвитку українських балетних вистав.

Е. Шумілова в книзі «Національна своєрідність балету» розповідає про становлення національних балетних театрів, розглядає кращі вистави, узагальнюючи типові характеристики та виокремлюючи специфіку кожної національної балетної культури, зокрема й української. Вона виявляє, як «найстійкіші риси національного характеру впливають на розвиток художнього мислення, образного сприйняття дійсності та зумовлюють колективні художні нахили нації в цілому... Загальним для українських митців у музиці, живописі, літературі є підвищена романтичність та лірика» [21, 13]. Стосовно розвитку думки Е. Шумілової про подібність різних видів українського мистецтва, особливо тісний зв'язок танцю з музикою, та вплив змін у сучасній дійсності значимо, що для українського національного балетного мистецтва характерною є динаміка від захоплення зовнішніми проявами національних традицій — відтворенням побутових сцен, народних звичаїв і обрядів — до осягнення глибини національного характеру, світосприйняття та втілення його в танцювальні образи. У такий спосіб автор простежує загальну тенденцію розвитку національних балетних вистав, але не здійснює їх детального дослідження.

М. Ельяш у книзі «Образи танцю» аналізує проблему пошуку балетмейстерами яскравої національної вистави. Розглядаючи «Лілею» К. Данькевича, «Марусю Богуславку» А. Свечникова, «Тіні забутих предків» В. Кирейка, «Сойчине крило» А. Кос-Анатольського, «Чорне золото», «Сорочинський ярмарок» В. Голяки, вважає, що «... у вистав є ідейна направленість та яскравий національний колорит» [23, 213].

У книзі «Балет народів СРСР» М. Ельяш продовжує аналізувати українські вистави та виокремлює ключові критерії, на яких необхідно ґрунтуватися під час дослідження балетів. Він зазначає, що перший український балет, в якому дійсно відображене справжнє народне життя, — «Пан Каньовський» М. Вериківського. Розглядаючи цю виставу, відзначає, що сюжет орієнтується на фольклорну основу («Дума про Бондарівну») та за жанром належить до української побутової драми. Хореографічна тканина твору «... увібрала в себе багато різноманітних форм та видів українського народного танцю: ліричні веснянки, дівочі хороводи, козачки, гопаки, шевчики, танці, що нагадують Гонту, та ін...» [22, 24]. А головне — це перша вдала спроба поєднати в органічному

хореографічному тексті пластичну досконалість балетної класики та яскраву емоційність українського народного танцю.

М. Ельяш виокремив жанри українського балету: героїко-романтичний, вистава-легенда, лірична поема, психологічна драма, але не здійснив класифікації вистав. Він намітив особливості української балетної вистави, що полягає в здатності українських хореографів під час звернення до минулого вирішувати сюжет із сучасним трактуванням історичних подій, але не здійснив ретельної розробки в цьому напрямі. М. Ельяш вважав, що саме національні балети «... додають українському хореографічному театру неповторної самобутності й особливої поетичності» [22, 125]. Він зазначав, що танцювальний фольклор посідає майже головне місце в художній палітрі українських хореографів, котрі специфічно змогли використати канони класичного танцю, але, як саме, якими шляхами відбувався синтез, якими принципами користувалися балетмейстери, автор не простежує.

Дослідження сучасних мистецтвознавців торкаються певних періодів розвитку українського хореографічного мистецтва. П. Білаш [1], Н. Горбатова [3], В. Пастух [9] розглядають період утвердження українського сценічного мистецтва в першій третині ХХ ст. у взаємодії з європейською хореографічною культурою; Т.Павлюк [8] — проблеми українського балетмейстерського мистецтва другої половини ХХ ст. та формування специфічних принципів української хореографії; С. Легка [7] — українську народну хореографічну культуру протягом усього ХХ ст. в період становлення та розвитку українського балетного театру.

Дослідники П. Чуприна й А. Турлянець аналізують діяльність українських балетних театрів: А. Турлянець [17] — творчий шлях Дніпропетровського театру опери та балету 1920-1940 рр., П. Чуприна [19] — проблеми творчої діяльності Національного академічного театру опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка протягом першого десятиріччя незалежності української держави в контексті поступу національної художньої культури.

Мистецтвознавці О. Шаповал, Г. Полянська розглядають творчий шлях значних для українського балетного театру особистостей: Г. Полянська [10] — видатного українського композитора В. Губаренка, з позицій жанрового пошуку його балетної музики; О. Шаповал [20] — славетного українського балетмейстера А. Шекери в аспекті історичного розвитку української хореографічної культури в контексті творчих шукань балетмейстерів — постановників балетних театрів України.

Певна інформація про ключові постаті, котрі визначали шляхи розвитку українського хореографічного мистецтва протягом ХХ ст., міститься в довідкових виданнях: В. Туркевича «Хореографічне мистецтво України у персоналіях» [18] та Н. Кориська «Видатні майстри хореографічного мистецтва» [2].

На основі загальної періодизації розвитку вітчизняного балетного театру й у результаті аналізу досліджень мистецтвознавців другої половини ХХ — початку ХХІ ст. розглянемо трансформацію української національної балетної вистави.

Після першого національного балету «Пан Каньовський» М. Вериківського в 1940-х рр. було створено декілька балетних вистав на національному підґрунті, серед яких «Лілея» К. Данькевича, «Лісова пісня» М. Скорульського, «Олеся» Є. Русинова, «Світлана» Д. Клебанова. Вони містили вдалі спроби синтезу балетної класики та фольклорних мотивів, елементи танцювального симфонізму, що стали базою для розвитку українського національного балету в наступних періодах.

У 1950-ті рр. загальна тенденція для українського балетного театру розкриття духовного світу людини набула відображення в балетній драматургії та внесла розмаїття в хореографічну лексику. Виникли нові редакції «Лілеї» та «Лісової пісні», в яких балетмейстери намагалися відійти від побудови вистави за принципами хореодрами; нові балети «Маруся Богуславка» А. Свечникова, «Сойчине крило», «Хустка Довбуша» А. Кос-Анатольського та ін., в яких синтез класичного та національного поглиблювався, вводились елементи, характерні для танцювальної культури західних регіонів України. Найчастіше позитивних героїв зображували засобами класичного танцю з використанням елементів народного танцю, а негативних героїв — засобами народного танцю та пантоміми, адаптованими для використання в класичному балеті. Це сприяло подоланню побутової ілюстративності, прагненню до розгорнутої танцювальності й узагальненої хореографічної образності на базі скарбів українського народного танцю.

У 1960-ті рр. дві тенденції у балетних виставах на драматизацію та симфонізацію танцю злилися в єдине гармонійне ціле в балетах «Досвітні вогні» Л. Дичко, «Каменярі» М. Скорика, «Орися» А. Кос-Анатольського, «Тіні забутих предків» В. Кирейка та ін. Характерною для цього періоду стала постановка вистав на сюжети з життя українців-сучасників, в яких тривали активні пошуки нових засобів утілення сучасних тем з використанням народного танцю. Серед них: «Орися» А. Кос-Анатольського, «Пісня про дружбу» Ю. Щуровського, «Поема про Марину» Б. Яровинського, «Слава космонавтам» Ю. Бірюкова, «Торжество кохання» Ю. Знатокова, «Чорне золото» В. Гомоляки та ін.

Основними тенденціями 70-80 рр. ХХ ст. в розвитку національного балетного мистецтва, за визначенням Ю. Станішевського, були: «пильна увага до реалістичних традицій українського й усього радянського балету, прагнення до відродження драматургічної дієвості хореографічного спектаклю, створення різних за жанрами і стильовими особливостями вистав, що органічно поєднували на конкретній ідейно-тематичній основі музичну, театральну

і хореографічну образність» [13, 239]. Створено вистави «Ольга» та «Прометей» Є. Станковича, «Свіччине весілля» Ю. Знатоків, «Соячний камінь» В. Кирейка та ін. Розвиток синтезу класичного та українського танцю став повільнішим. Для оновлення танцювальної лексики не вистачало запозичення виразних засобів нових систем — танцю модерн та джазового танцю. Тому в цей період намітився значний творчий спад, але деякі спроби мали місце й на українській балетній сцені («Світанкова поема» на музику В. Костенка).

У 1990-х рр. український балетний театр експериментував. Виникли перші спроби нового сучасного національного балету: «Вікінги» та «Ніч перед Різдом» Є. Станковича, «Володимир Хреститель» та «Фрески Софії Київської» В. Кікти, нові редакції «Лілеї» та «Лісової пісні».

Не всі українські національні балети були вдалим, але в кожному новому балетмейстери зважали на досягнення попередників. Деякі вистави стали певною сходинкою розвитку українського балетного театру («Досвітні вогні» Л. Дичко, «Маруся Богуславка» А. Свечникова, «Поема про Марину» Б. Яровивського, «Прометей» Є. Станковича, «Сойчине крило», «Хустка Довбуша» А. Кос-Анатольського та ін.), а деякі — згодом зразками національної хореографії («Кам'яний господар» В. Губаренка, «Лілея» К. Данькевича, «Лісова пісня» М. Скорульського, «Тіні забутих предків» В. Кирейка). У пластичних рішеннях широко застосовувалися принципи поліфонії, контрасту, поетичного узагальнення. Змінилася роль кордебалету, нового забарвлення набув чоловічий танець, поліпшилися техніка й акторська виразність виконавців. Здійснювалося переосмислення традиційних засобів побудови танцювальної лексики відповідно до нових засобів музичної виразності та принципів побудови музичної форми, в результаті якого виник симфонічний танець. Відбувалося стирання межі між пантомімою та танцем, що сприяло появі дієвого танцю. Завдяки цьому синтез класичного й українського народного танців став можливим і за його допомогою створювалися єдині по стилістиці національні балетні вистави.

Проаналізувавши наукову літературу на предмет вивчення українського балетного театру ХХ ст., виявлено, що феномен української національної балетної вистави недостатньо вивчений. Немає його загальноприйнятого визначення, не простежено розвитку явища в історичному аспекті. Відсутня класифікація українських національних балетних вистав, не чітко сформульована їх специфіка.

У результаті дослідження національних вистав на основі загальних тенденцій розвитку українського балетного театру виявлені характерні особливості українських національних балетів:

1) розкриття побутових, філософських і загальнолюдських тем, звернення до сучасних тем та втілення образів нових героїв;

2) використання музичних партитур, що оснований на симфонічній інтерпретації народних мелодій, та розвиток «симфонічного танцю»;

3) синтез пантомімічних виразних засобів з танцювальними та розвиток «дієвого танцю»;

4) створення яскравих характерів на основі лексики українських народних танців та зміна підходу балетмейстера до роботи над хореографічним текстом з урахуванням особистості акторів;

5) зміна акцентів під час створення хореографічного тексту мазових сцен з узагальнюючого на особливий, специфічний для певної вистави, що розкриває основний зміст та образні характеристики головних героїв;

6) запозичення досягнень світової хореографічної культури і суміжних мистецтв та інтерпретація їх з урахуванням національних традицій.

Серед виявлених особливостей основними є три, які характеризують поняття «українська національна балетна вистава». Під ним слід розуміти балети, які створено на сюжети, запозичені з української усної народної творчості, літератури або сюжети з життя українців у ХХ ст. Крім того, ці вистави оснований на музичних партитурах українських композиторів ХХ ст., що інтерпретують українські народні мелодії або створюють власні в крапцх національних традиціях. Пластичне вирішення таких вистав базується на синтезі досягнень класичної хореографії та виразних засобів українського народного танцю.

У подальшому слід звернути увагу на феномен української національної балетної вистави в історичному аспекті, дослідити позитивні та негативні тенденції розвитку. Згідно з основними особливостями необхідно виокремити певні критерії та провести класифікацію національних балетних вистав.

Список літератури

1. Білаш П. М. Балетмейстерське мистецтво і становлення української сценічної хореографії у контексті розвитку європейської художньої культури 10-30-х рр. ХХ ст. : дис. канд. мистецтвознав. : 17.00.01 / Інститут мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. — К., 2004. — 169 с.
2. Видатні майстри хореографічного мистецтва : Біогр. Довідник / Н. М. Корисько (уклад.). К. : ДАКККіМ, 2003. — 18 с.
3. Горбатова Н. О. Становлення мистецтва класичного танцю в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.) : дис. канд. іст. наук : 17.00.01 / Київський нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 2004. — 177 с.
4. Загайкевич М. П. Балетна драматургія / М. П. Загайкевич — К. : Наук. думка, 1969. — 230 с., нот.
5. Загайкевич М. П. Драматургія балету / М. П. Загайкевич — К. : Наук. думка, 1978. — 258 с.
6. Загайкевич М. П. Українська балетна музика / М. П. Загайкевич — К. : Наук. думка, 1969. — 230 с., нот.

7. Легка С. А. Українська народна хореографічна культура ХХ ст. : дис. канд. іст. наук : 17.00.01 / Київський нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 2003. — 173 с.
8. Павлюк Т. С. Українське балетмейстерське мистецтво другої половини ХХ ст. : дис. канд. мистецтвознав. : 17.00.01 / Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. — К., 2005. — 199 с.
9. Пастух В. В. Сценічна хореографічна культура Східної Галичини 20-30-х рр. ХХ ст. : дис. канд. мистецтвознав. : 17.00.01 / Київський нац. ун-т культури і мистецтв. — К., 1999. — 186 с.
10. Полянська Г. М. Жанровий пошук в балетній музиці Віталія Губаренка : дис. канд. мистецтвознав. : 17.00.03 / Харківський держ. ун-т мистецтв ім. І. П. Котляревського. — Харків, 2007. — 190 с.
11. Станишевський Ю. Украинский балетный театр : история и современность / Юрий Станишевский. К. : Муз. Украина, 2008. — 411 с. : ил.
12. Станишевський Ю. Балетний театр Радянської України 1925-1985. Шляхи і проблеми розвитку / Ю. О. Станишевський — К. : Муз. Україна, 1986. — 237 с.;
13. Станишевський Ю. Балетний театр України : 225 років історії / Ю. Станишевський — К. : Муз. Україна, 2003. — 440 с. : іл.
14. Станишевський Ю. Національний академічний театр опери та балету України ім. Тараса Шевченка: історія і сучасність / Ю. О. Станишевський. — К. : Муз. Україна, 2002. — 735 с.
15. Станишевський Ю. Розквіт українського балету / Ю. Станишевський — К. : Рад. Україна, 1961. — 48 с.
16. Станишевський Ю. Український радянський балетний театр (1925-1975) / Ю. Станишевський — К. : Муз. Україна, 1975. — 223 с.
17. Тулянцеv А. А. Творчий шлях Дніпропетровського робітничого оперного театру і проблеми становлення українського оперно-балетного мистецтва (1920-1940) : дис. канд. мистецтвознав. : 17.00.02 / Інститут мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — К., 2000. — 192 с.
18. Туркевич В. Д. Хореографічне мистецтво України у персоналіях : бібліографічний довідник / В. Д. Туркевич — К., 1999. — 223 с.
19. Чуприна П. Я. Творча діяльність Національного академічного театру опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка в контексті розвитку української художньої культури (1991-2001) : дис. канд. мистецтвознав. : 17.00.01 / Інститут мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — К., 2005. — 192 с.
20. Шаповал О. В. Творча діяльність балетмейстера А. Ф. Шекери в контексті історії української хореографічної культури 60-90 рр. ХХ ст. : дис. канд. мистецтвознав. : 17.00.01 / Інститут мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. — К., 2006. — 196 с.
21. Шумилова Э. Национальное своеобразие балета / Э. И. Шумилова — М. : Знание, 1976. — 48 с.
22. Эльяш Н. Балет народов СССР / Н. И. Эльяш — М. : Знание, 1977. — 168 с.
23. Эльяш Н. Образы танца / Н. И. Эльяш — М. : Знание, 1970. — 239 с. : ил.